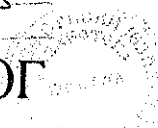

26 СРБОНИ ЈОЗЕФ ГАЛУ

Л. бр. 15274

И. бр. П-135

Датум

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

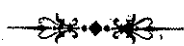
ИЗДАЈЕ

А. БЕЛИЋ

УРЕЂУЈУ:

А. БЕЛИЋ, СТ. М. КУЉБАКИН, СТ. ИВШИЋ И ФР. РАМОВШ

КЊИГА XV

БИБЛИОТЕКА

СЕМНАРА ЗА ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ЈЕЗИКЕ
И ОПШТУ ЛИНГВИСТИКУ

Инв. бр. 12308

Сигн. 6174 VIII

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
БЕОГРАД 1936

(= *al-jv*): *коваль* (ковать) *Schmied*, *враль* (врать) *Lügner*, *хапаль* (хапать) *pej. Dieb*, *сїрадаль* диј. *Mäher* (*Vondrák*, о. с. 567, *Christiani*, I. с. 361). За овај последњи пример — *сїрадаль*—вели Доршевски да је „w každyм razie nieznanу rosyjskiej mowie potocznej“ (*Prace filol.* XIV 71). Друго, именице на *альја* претстављају само један случај употребе наставка *ја* у руском језику, и то онај случај где је *ја* саставни део наставка којим се, бар у неким случајевима, граде именице које значе женска занимања; а у другим случајевима *ја* је обичан моциони наставак, њиме се од *masculinum-ā* граде *femininum-и*: исп. *бвгунья, крикунья, грызунья* итд.

Мислим да нам све ово што је речено о именицама типа *бралья* у руском језику показује да ћемо најближе бити истини ако овако схватимо њихов развитак. Некада смо у руском језику имали дублете типа *враль = вральја (*vralbji)*, **жаль = жалья (*želbji)*; тј. у руском су језику именице на *альја* у почетку биле мушка *potina agentis*, или бар и мушка и женска подједнако, и као такве, биле су напоредна образовања именицама на *аль*, које су и формално биле именице мушкога рода. Односи типа *враль = вральја* изазвали су две промене код именица на *альја*: учинили су, прво, да се именице типа *жалья, вральја*, као облици с крајњим *а*, сведу на именице само женскога рода, тј. на *вральја = вральица, жалья = жница*; а затим, изазвали су у језичком осећању друкчију интерпретацију постанка именица типа *вральја, жалья*: њих је језичко осећање објаснило као именице направљене помоћу наставка *ја* од именица мушкога рода на *аль*. На тај је начин издвојен наставак *ја*, и на тај је начин добио функцију наставка за грађење *femininum-а* од *masculinum-а*, па је са том функцијом у руском језику врло чест.

Неколике напомене

1) Одељак о наставку *иѣ* (ст.-слов. иштѣ, српскохрв. *иѣ*, слов. *ie*) одвојио сам од своје расправе; он ће изаћи, као засебан чланак, у идућој књизи Филолога.

2) Нисам уопште улазио у питање природе јужнословенског прајезика. Сам назив *јужнословенски прајезик*, који сам употребио на неколико места у својој расправи, узео сам у оном значењу у којем га узима проф. Белић: да њиме обележим епоху јужнословенске језичке узајамности — „ужу јужнословенску епоху развитка јужнословенских језика“, за коју проф. Белић вели да је „више језичка заједница неголи заједнички прајезик“ (дакле, у неку руку: *gemeinsüdslavisch*, а не *ursüdslavisch*).

3) Нема код мене никакве разлике, у значењу, међу терминима *суфикс* и *наставка* за грађење речи; употребљавао сам оба та назива — на неким местима један поред другог — али много више други, домаћи, него први.

4) Нисам, сем на неким местима, дирао у правосиц примера које сам наводио (то вреди нарочито за бугарски и немачки језик); или, примере и њихова значења наводио сам онако како су у речницима дати: хтео сам да се по самим примерима види одакле су узети.

Redukcija čestih glasova i obimnih glasovnih skupova

Davno je već zapaženo da izvesne vrste reči, naročito lična i geografska imena, pokazuju takve promene svog obima koje izazivaju stvaranje dubleta. Pored starijeg oblika sa normalnim obimom nalazimo i novije skraćene oblike, čiji je glasovni sastav u tolikoj meri izmenjen da ga je teško objasniti glasovnim zakonima. Na osnovu takvih krupnih i upravo patoloških promena pokušao je osamdesetih godina prošlog veka Hugo Schuchardt u svom poznatom delu „*Ueber die Lautgesetze gegen die Junggrammatiker*“ da ospori izuzetnu važnost glasovnih zakona, koju je radikalna mladogramatičarska škola vatreno zastupala. On je izneo pri tom slučajeve kao što su razne romanske dijalekatske varijante vulgarnolatinskog *seniorem* i špansko *usted*, koje je očevidno postalo od starijeg punog oblika za oslovljavanje *vuestra merced*. Zaista se nije mogla razumeti nejednaka sudbina istih glasova i slogova u raznim rečima na istom prostoru i u isto vreme. Stoga je izgledalo da je Schuchardtov prigovor protiv mladogramatičarskog shvatanja o apsolutnoj i bezuslovnoj važnosti glasovnih zakona potpuno opravdan.

Docnije su se množili sve češći primeri, koji su jasno pokazivali da izvesni glasovni skupovi, naročito oni sa većim obimom, kao po nekom pravilu nose na sebi sva obeležja patološke fonetike i glasovnog bezakonja. Tako je među ostalim i P. Kretschmer (*Jagić-Festschrift* 551) naveo ceo niz leksičkih, najviše onomastičkih primera iz klasičnih i modernih jezika koji nesumnjivo utvrđuju činjenicu da se mnoga imena lokalnog i dijalekatskog porekla javljaju, tako reći, u dva izdanja. Jedno starije i potpunije pripada obično književnom jeziku, a ono drugo, skraćeno izdanje, sa redukovanim glasovima lokalnom govoru. Učeni i oprezni bečki lingvista pošao je pri tom od imena *Polis*, koje je, sudeći i po turskom *Istanbul*, zamenilo obimni i potpuni oblik *Konstantinopolis* u lokalnom govoru. Budući

da se isto takvo skraćivanje javlja i kod drugih, sasvim neznatnih imena mesta, koja u svom poslednjem delu složenice sadrže determinat-*polis*, imao je P. Kretschmer potpuno pravo što je odbacio ranije shvatanje da se ovde radi o sličnoj zameni imena vizantiske prestonice kao kod imena prvog Rima, koje se zove i *Urbs* (odatle i poznata rimovana grupa *Urbi et orbi*). Kretschmer je u pomenutoj raspravi naveo i druge toponimije sa sličnim skraćenim oblicima i bio je na putu da dade ubedljivo rešenje, koje se u prvom redu osnivalo na nesumnjivoj činjenici da se u ovim slučajevima radi o imenima koja se odlikuju velikim obimom. Ali potpunog rešenja nije mogao dati, jer nije izvršio klasifikaciju navedenih primera niti je uočio sve tipove redukovanih glasova.

Na isto pitanje vratio se P. Kretschmer docnije u svojoj vrlo interesantnoj raspravi o glavnim problemima opšte lingvistike sa naročitim pogledom na klasične jezike, koja je objavljena u priručniku Gercke-Norden, *Einleitung in die klass. Altertumswissenschaft* I^o 492. U toj raspravi smatra se da je nemarnost u govoru, koja je crta nižih i neobrazovanih slojeva, glavni razlog što mnogi skupovi i to ne samo imena, nego i cele fraze doživljuju patološke promene. Dok se ranije na prvom mestu Kretschmer bio ograničio na leksički materijal, dotle ovde uzima u obzir i grupe reči kao grč. *thelō hina*, koje je u novogrč. dalo neku vrstu futurske partikule *tha*. Kako je poznato, ovaj tip novogrčkog futura uticao je i na ostale balkanske jezike (up. južnoslov. *šte vižda* i *će dođe*). Ali, na žalost, ni ovaj put nije P. Kretschmer izvršio klasifikacije niti je odredio tipove, ma da je na prvi pogled uočljivo da je novogrč. *tha* mesto *thelō hina* potpuno isti slučaj kao špansko *usted* i starogrč. *Lasa* pored *Larissa*, kao i savremeno *Frisco* pored *San Francisko*. Što je još čudnije, ni Kretschmer ni J. Vendryes, koji se naročito bavio ovim pitanjem (v. *Le langage* 70, gde je navedena ranija literatura, ali bez Kretschmerovih rasprava), nisu se osvrnuli na Brugmannova izlaganja o tom pitanju iznesena u njegovoj *Griech. Grammatik* (v. 4. Thumbovo izdanje str. 205).

Brugmann, doduše, nije uočio sve vrste redukovanih glasova, ali je utvrdio polaznu tačku, gde su takve redukcije najčešće u klasičnim i modernim jezicima, kao i u staroindiskom. Tu polaznu tačku čine lična imena, koja ispunjavaju oba glavna uslova za redukciju glasovnih skupova. Ti glavni uslovi jesu: glasovi moraju imati nešto veći obim i moraju se mnogo češće nego ostali javljati u upotrebi. Odmah moramo istaći da oba ova uslova nisu jednako važna.

Drugi uslov, kome Vendryes poklanja više pažnje, zaista je mnogo važniji od prvog. To se jasno vidi po tome što i glasovi sa malim obimom doživljuju patološka smanjenja, ako se vrlo često javljaju u upotrebi (na pr. novogr. *tha* od *thelō hina* i starogrč. *tan* pored *talán*, kako ga je sasvim ubedljivo objasnio P. Kretschmer; isp. i učenje V. Thomsena o lat. *ambrulo* i fr. *aller*).

Kako ni J. Vendryes, koji se koliko znamo poslednji bavio ovim pitanjem, nije izvršio potrebne klasifikacije ni po vrstama glasova ni po tipovima redukcije, potrebno je da na osnovu nekoliko najtipičnijih slučajeva uočimo glavne tipove redukcije, a zatim da vidimo koje vrste glasova najlakše podležu takvim redukcijama i pod kojim uslovima. Kao i sve drugo tako i glasovni kompleksi, bez obzira da li su leksičke, morfološke ili sintagmatičke prirode, imaju dva kraja, prednji i zadnji, i sredinu, koja katkad može biti i nulske veličine. Za razliku od sredine, koja se često zanemaruje i prema tome najčešće strada, oba kraja su u normalnoj situaciji jednako važna. Ali pod izvesnim uslovima prvi kraj ili početak katkad je manje važan od svršetka, koji često može da nosi glavnu težinu celog glasovnog kompleksa. Kod istovetnog semantema katkad je važniji kraj nego početak. Odatle dolazi kolebanje u položaju atributa i apozicije kao i determinata prema determinantu. To se sasvim lepo vidi kod složenih imena, koja se u indoevropskim jezicima gotovo redovno javljaju u normalnom i u skraćenom obliku. Da uzmemo samo naše i grčke primere. *Slavko* može biti skraćeni oblik imena *Radoslav*, *Dragoslav*, *Miroslav*, *Vojislav* itd., koja se javljaju i u oblicima *Rado*, *Drago*, *Miro*, *Voja* itd. Ali *Drago* nije samo redukovano *Dragoslav*, nego i *Dragoljub*, *Dragomir*, pa i *Dragutin*, koji se izuzetno skraćuje u *Guta*. Isti je slučaj i u grčkim imenima. *Aristōn* ili *Aristias* može da zamenjuje *Aristonikos*, *Aristophanēs*, *Aristotelēs*, *Aristoklēs*, *Aristōnymos*, *Aristippos* itd. Ali od imena *Euaimōn* imamo skraćeni oblik *Haimōn*, koji je uzeo poslednji deo mesto prvog. Kako se determinat pretežno nalazi na drugom, odnosno poslednjem mestu, to se obično zadovoljavamo prvim delom, jer on u stvari i sadrži semantičku nijansu. Tako se nem. kaže *Abzug* ili *Lager* mesto *Abzugbier* i *Lagerbier*. Nema sumnje da je takva redukcija moguća samo u jednoj užoj govornoj zajednici, kojoj je savršeno jasno da se radi o determinatu *pivo*. Iz istog razloga razumljivo je što se u Beču onaj čovek koji dolazi po smetlje i pepeo ne zove samo *Aschenmann*, nego mnogo češće *der Aschen*. To se ponavlja i kod geografskih imena, gde se sad uzima determinat mesto determinanta, sad opet determinant mesto determinata. Sadašnji

Mrkonjić-Grad u Vrbaskoj banovini zvaao se ranije *Varcar-vakuf*, a kod fra-Jukića *Varcarevo*. Seljaci iz njegove okoline gotovo nikad se nisu služili njegovim potpunim imenom, nego su uzimali čas determinat *Vakup*, čas, opet, determinant *Varscar*. U imenu drugog Rima *Konstantinopolis* odbačen je determinant, koji se nalazio napred, ali su Rusi sa Svojim *Petersburg* postupili upravo obratno, uzevši samo determinant *Pitjer*.

Pored ova dva najprostija tipa redukcije ima i treći. To je tip *Frisco* pored *San Francisco*, grč. *Lasa* pored *Larissa* i naše *Jaska* u Savskoj banovini pored *Jastrebarsko*. Promena roda kod ove naše toponimije potseća nas na slična kolebanja u rodu kao *Brčko Brčki*, *Brčka* ili *Bihać Bišće*. Ovome tipu pripadaju i lična imena kao *Durante Dante*, *Roberto Rotto*, *Elisabeth Elsbeth*. Ovo poslednje ime interesantno je stoga što se javlja u sva tri tipa: *Elisabeth Elise-Lise* i *Betti*. Jasno je da ovom tipu pripada i špansko *usted*, grč. *tan* i novogrč. *tha* kao i lat. *igitur*, koje je postalo od starijeg *id agitur*. Od izraza za oslovljavanje pripadaju ovom tipu ne samo romanske varijante vulgarnolat. *seniorem* i engl. *lord* i *lady*, nego i naše skraćenice *gospar* i *gospon* kao i madž. *gazda* od slov. kolektiva *gospoda*. Hipokorističko *gosa* međutim pripada tipu *Aristōn* i *Pitjer*. Nije potrebno naročito isticati čestu upotrebu glasovnih celina koje sadrže semanteme za oslovljavanje. Od morfoloških glasovnih celina koje pokazuju izbacivanje sredine kao *Jaska* itd. spominjemo dubrovačko *homo* m. *hodimo*, zatim *glaj* pored *gledaj*, *čuš li* m. *čuješ li*, *viš* m. *vidiš*, *ne meš* od *ne možeš*; *štaš* pored *šta hoćeš* pokazuje da ni sintagmatičke glasovne grupe kao grč. *tha* nisu izuzete od zakona redukcije. U Bosni sam zabeležio *šeknu* kao redukciju za celu rečenicu „što 'no reknu“.

Pored ova tri normalna i u neku ruku klasična tipa skraćivanja čestih i obimnih glasovnih kompleksa dolazi još jedan posebni tip, svojstven savremenom poslovnom i užurbanom govoru. Sad se taj tip skraćivanja planski praktikuje najviše u boljševičkoj terminologiji, ali se u poslovnoj i štedljivoj Evropi počeo javljati još pre Velikog rata. Tako se u berlinskom govoru pojavile redukovani glasovni kompleksi *Sipo* m. *Sittenpolizei*, *Ubahn* m. *Untergrundbahn*, a u današnjoj Nemačkoj imamo već i savršenije redukcije kao *Gestapo* m. *geheime Staatspolizei*, *Mitropa* pored *Mitteuropa* mogla bi se još nekako pridružiti tipu *Jastrebarsko—Jaska*. U našem kancelariskom govoru *vede* zove se *vršilac dužnosti*, koji se potpisuje sa ta dva slova pored svog imena. Vlasnik radnje sa obućom *Petar Kozina* dao je svojoj firmi ime *Peko*.

Ali ima slučajeva gde se zadovoljavamo samo jednim jedinim slogom, i to razume se prvim, koji se opet zbog premalenog obima proširuje kojim hipokorističnim slogom. Tako imamo *diša* pored *direktor*, *žaca* pored *žandarm*, *Veca* pored *Venjamin*, pa *meca-medved*, *Pešo* i *Peco* za Petar, *voša* pored *popadija* i *noša* za nem. tuđicu *Nachtgechirr*. Razume se da su ovakva skraćivanja najčešća kod ličnih imena. To dokazuju primeri *Gliša — Gligorije*, *Miša — Mihailo*, *Moca — Mojsije*, *Joca — Jovan*, *Aca — Aleksandar*, *Staša — Stanislav* itd. Možda bi ipak ove slučajeve trebalo ubrajati u prvu grupu, koju čini pretežan broj skraćenih indoevropskih složenih imena. Slučajevi kao *Guta*, *Šaca* idu u grupu *Kolja*, *Polis*, dok se *peršun* mesto *petroselinon* mora shvatiti kao *Jaska* i ital. *Bice* pored *Biatrice*. Franc. *Sansfiliste* pretpostavlja grupu *Télégraphie sans fil*, pa ide prema tome na istu stranu kao naše *Šaca*.

Iz navedenih imena, koja nisu odabirana sa nekim naročitim planom, vidi se dovoljno jasno da su svi kompleksi bez razlike, leksički, morfološki i sintagmatički podložni redukciji. Ali se ipak mora istaći činjenica da najveći deo čine leksički glasovni kompleksi među kojima se osobito često javljaju imena, i to mnogo više lična nego geografska. Iz toga proizlazi da rešenje ovog pitanja treba tražiti u tom pravcu. Imajući na umu da se afektivni element najviše oseća kod ličnih imena u uskom porodičnom krugu, moglo bi se najpre pomisliti da se skraćena imena, pogotovo ako su proširena hipokorističkim sufiksima, zbog svoje ekspresivnosti i nežnosti uzimaju radije negoli obimni potpuni oblici. Ali ovakvo rešenje ne može zadovoljiti, jer ono ne obuhvata i ostale slučajeve, koji ipak nisu sasvim malobrojni. Treba, dakle, tražiti neko rešenje koje vodi računa i o ostalim slučajevima redukcije, a ne samo o ličnim imenima. Nema sumnje da je *Polis* pored *Konstantinopolis* posledica nekog drugog faktora, a ne kakve afektivnosti.

Ima još jedan momenat zbog kojeg bi se moglo pomišljati na afektivnost kao glavni razlog za krupne promene i nagla smanjenja obima pomenutih fonema. Poznato je da afektivnost izaziva abnormalan ritam i da se upravo zbog promene ritma događaju i nepravilne, pa i patološke glasovne promene. Najobičnije posledice ubrzanog ritma su promene kvantiteta kod obe grupe glasova: kratki samoglasnici i suglasnici postaju dugi, a dugi samoglasnici kratki. Time se obim glasovnih kompleksa znatno menja. Stvaraju se tako zvani oblici sa tempom *allegro*, odnosno *lento*, od normalnih oblika sa tempom *moderato*. Kad se pored toga setimo da se redukcije glasova

gotovo po pravilu vrše u krugu neke uže govorne zajednice, gde je broj pojmova ograničeniji i prema tome afektivnost data tako reći u koncentriranom stanju, onda bi se zbilja pretpostavka o afektivnosti kao glavnom faktoru pri redukcijama glasovnih kompleksa morala sasvim ozbiljno uzeti u razmatranje. Međutim videćemo odmah da afektivnost nije ni glavni, akamoli jedini faktor koji izaziva pojave o kojima je reč. Ipak je jasno da se kod ličnih imena i kod izraza za oslovljavanje mora priznati izvesna uloga i afektivnosti, ma da njom ne možemo objasniti patološku promenu i smanjenje obima kod izraza kao franc. *encre* ili naše *peršun*.

Promenu ritma ne izaziva samo afektivnost, čija akcija zbog relativno kratkog trajanja ne može imati krupnih posledica, nego u prvom redu i drukčija društveno-biološka situacija. Od indoevropske intonacije i od obimnih glasovnih skupova indoevropskog rečnika vidimo šta je danas ostalo kod litvanskog zemljoradnika, a šta opet kod engleskog fabričkog radnika. Ali nasuprot engl. *brother* imamo lit. *brôlis* i naše *brale* i *brajo*, kao i kod nas udomaćeno *fra*. Vredno je pri tom istaći da se upravo kod ove indoevropske reči javlja prema Hesihiju s. v. redukovani oblik *bra* u jednom predgrčkom ilirskom govoru. Očevidno je, dakle, da je česta upotreba ovog inače neobimnog glasovnog izraza izazvala redukciju i pri ujednačenom ritmu litvanskog zemljoradnika. Česta upotreba mehanizuje našu jezičku svest i upućuje je ka zakonu najmanjeg napora. Tako je od prajezickog *bhrātēr* postalo *bra* i *fra*, koje su Litvanci i Jugosloveni proširili hipokorističkim elementima. Pored *brale*, *brajo*, *brajan* imamo još *braca*, *braša* (isp. *Jovan*, *Joca*, *Joša* s jedne strane i *sestra*, *seja*, *seka*, *seša* sa druge).

Frekvencija ili česta upotreba nekog glasovnog kompleksa stalno se menja i uslovljena je lingvističkim interesom nekog govornog kruga izvesne jezičke zajednice. Od grčkog *enkauston* i vulgarnolat. *incaustrum* (*r* kao *littera canina* svojstveno je u ovom položaju aloglotskoj fonetici koja uvek kao i neoglotska fonetika radi sa pojačanim naporom) dobili su Italijani svoje *inchioastro* sa normalnim obimom, dok su Francuzi i Englezi došli do redukovanih oblika *encre* i *ink*. Frekvencija ovog glasovnog izraza mogla se razviti u većoj meri samo u kaluderskoj sredini po srednjovekovnim manastirima, gde je zbog česte upotrebe ove reči stvoren uslov za mehanizaciju i prema tome za redukciju glasova. Na isti način su pivari i pivopije od nemačkih složenica *Abzugbier* i *Lagerbier* stvorili redukovane foneme *Abzug* i *Lager*, ma da ti isti pivari i pivopije vrlo dobro znaju šta te reči znače van njihove sredine u široj jezičkoj zajednici. Uski krug ovih

zanimanja, koja su česta u nemačkom narodu, suzio je i usredsredio jezički interes, pa su puni normalni oblici postali neracionalni. Kako, međutim, svi društveno-biološki krugovi neke jezičke zajednice nemaju istovetan lingvistički interes, nastaju glasovni dubleti. Pored novog oblika sa redukovanim glasovnim skupom vrlo često ostaje još dugo u životu i prvobitni oblik sa potpunim glasovnim sastavom. Osim toga dolazi u obzir kontrola javnosti, pred kojom mi koliko kad možemo udešavamo svoj lingvistički interes i vraćamo se starim nesmanjenim glasovnim celinama. Zna se i to da afektivnost, koja je sasvim umesna i razumljiva u intimnom krugu, mora pred javnošću i njenim širim pogledom da ustupi mesto rasuđivanju i pažnji. Stoga deca imaju često, tako reći, po dva imena, odnosno po dva izdanja svog imena: jedno za kućnu, a drugo za spoljašnju upotrebu. To odgovara glasovnim dubletima kao *fratar* i *fra*, koje dolazi uvek u vezi sa nekim imenom.

Isti je slučaj sa još dva latinska bliska izraza — *dominus* i *cumpater*. Od prvog imamo redukovane oblike *dum* i *don*, a od drugog *kum*, čije je jezičko zemljište mnogo veće. Ova je reč naime prešla od nas i u mađarski, izgubivši pri tom gotovo sasvim svoje prvobitno versko obeležje. Izraz *kum* spada u red onih latinskih reči koje nas kao *kračun*, *koléda* i *komkat* (od lat. *communico*) upućuju na to da je bilo pokušaja hristijanizacije balkanskih Slovena i sa rimske strane, koji su međutim morali uzmaknuti pred radom solunske braće. Zanimljivo je pri tom da je *kračun* u stvari balkanskog i to grčkog porekla, ma da je Južnim Slovenima došao sa iste strane kao i *koléda*. Kao što je *baštun* od *bastone*, tako je i *kračun* „debeo kolac“ u stvari južnoital., odnosno vulgarnolat. *caracionem*, koje je augmentativ od grč. ak. sing. *kharaka* „kolac“. Semantička strana postaje razumljiva kad se setimo da se prema Vuku s. v. *božja palica* zove *božje drvo* i *badnjak*. U Primorju je međutim sačuvano i danas profano prvobitno značenje kao i glagol *zakračunati* „zamandaliti“.

Zatim ima glasovnih izraza čija je redukcija samo prividna. Tu ne mislimo na posledice normalne haplogije, nego na slučajeve kao *kupus* i *guber*. Kad se naš oblik *kupus* uporedi sa mađ. *kaposzta* i sa lat. originalom *composita* (sc. *herba*), onda nam je nejasno zašto je odbačen poslednji slog sa svojim dentalom. Ovo nam je još nerazumljivije kad se setimo da Česi i Nemci izvesne strane glasovne izraze proširuju upravo tim suglasnikom. Tako imamo česko *policajt* nasuprot nem. *Polizei* i nem. *Papst* i *Palast* nasuprot lat. *pap(p)as* i *palatium*. Ali to su drukčiji slučajevi, koji se mogu porediti sa našim vulgarnim oblikom

sifiljst pored pravilnog *sifilis*. Sa našim oblikom *kupus* bez onog završnog sloga *-ta* teško da se može porediti zaista redukovani glasovni kompleks *niš* pored normalnog *ništa*, jer se redukovano *niš* najčešće javlja u dvostrukom izdanju kao *niš niš*. Poznato je međutim da monosilabe zbog svog beznačajnog obima teže za kompenzacijom, i to obično na taj način da produže svoj samoglasnik ili da celi kompleks ponove. Produženje samoglasnika nalazimo kod monosilaba već u opšteindoevropskom, kao i potpuno ili fragmetarno ponavljanje glasovnih skupova (reduplikacija). Treći način je proširenje monosilapskog glasovnog skupa raznim elementima (*direktor-diša*). Produženjem monosilapskog samoglasnika imamo *kûm* nasuprot kratkom u *compater* na isti način kao i u monosilapskom *dan* nasuprot *dnevi* ili *podne*. Kao *niš niš* treba shvatiti i *jes jes* pored normalnog *jest*. Kako se u primorskim govorima gubi kod osnova na *-i* krajnji dental, mogli bismo pomisliti i zbog jezičke geografije da je *kupus* već u tim krajevima izgubio svoj završni slog. Nesumnjivo je u svakom slučaju da nam je *kupus* kao i drugi bliski izrazi došao sa juga, pa se stoga samo od sebe nameće poređenje sa izrazom *guber*, koji potiče od latinskog *cooperta* preko venecijanskog i grčkog posrednika *kouverta* „pokrivač“. Južni Sloveni dali su svoju slovensku reč *pokrovac* Mađarima, koja kod njih glasi *pokróc*, a prihvatili su strane izraze *guber*, *čebe* i *deka*, jer se sinonim *beljac* ograničio samo na neke krajeve. Osim lat. *cooperta* ušla je i proširena lat. tvorevina *coopertura*, koja u Hrvatskom Primorju glasi *krpatur* sa antecipovanim *r*. I *guber* i *kupus* došli su prema tome sa juga preko krajeva u kojima se završno *-ta* osećalo kao domaći sufiksalni elemenat, pa je stoga i odbačeno. Slučajevi kao *kreve* pored *krevet* (reč je ilirskog porekla u klasičnim jezicima *k/grabbaton*) ne spadaju ovamo, a naše *mo(i)granj-mograni* nasuprot *mālum granātum* potiče od *malum granaum* (P. Skok, *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*, 90). Primorsku varijantu *guba* pored *gubêr* treba porediti sa dubletima *gusar gusa*.

Redukciju glasovnih grupa izazvanu čestom upotrebom ne možemo pretpostaviti ni u partikuli *naj*, koju je V. Jagić izveo od *nehaj*, poredeći je uz to sa *neka* i *nekaj*. I nama se čini da obe ove partikule pripadaju indoevr. deiktičkom izrazu *ánə, nē, nā*, koji je dovoljno dokumentovan ne samo u klasičnim jezicima (up. grč. *nē nā nai naihi* i lat. *an* i *ne*), nego i u ostalim indoevr. dijalektima (v. o tom etimološke priručnike). Naše *naj* isto kao i *neka nekaj* nije ništa drugo nego proširena deiktička partikula *na* (up. i češko *nej*). Može se postaviti ova proporcija *tu tuj tuka tukaj* — ne odnosno *na naj neka nekaj*

(o ovom deiktičnom izrazu v. kod Musića, *Rad* 237, 1929). Nije dakle potrebno kad imamo *na* pomišljati na redukciju izraza *nehaj* i *naj*, koje je u svom proširenju bez sumnje bilo potpomognuto i vezivanjem sa imp. *daj*. Osobe u starijim godinama ili sa znatno usporenim biološkim ritmom ne samo da vrše redukciju glasovnih grupa nego i proširuju dovoljno obimne glasovne izraze. Dovoljno obimni izrazi su oni koji dopuštaju uspon i kadencu ritma, pa se stoga monosilapske tvorevine menjaju na pomenuta tri načina (duženje samoglasnika, reduplikacija i proširenje glasovnih grupa). Bosanske „adže“, čiji je biološki ritam jako usporen i kod kojih se malo koja reč odlikuje visokom frekvencijom, proširuju glasovne grupe *mene, tebe, ovde, gore, dole* u *menekarce, tebekarce, ovdekarce, gorikarce, dolikarana*. Tako su postale i tvorevine kao *ovdena, ondena tuna*, pored *tuka, tukaj, tuđeka* itd.

Smatrajući čestu upotrebu nekog glasovnog izraza glavnim razlogom za redukciju njegovog obima, ne smemo zaboraviti da ne samo afektivnost nego naročito i obimnost i glomaznost nekog izraza doprinose redukciji, uslovljenoj čestom upotrebom. Sve se reči, pa i one sa relativno malim obimom, pod izvesnim uslovima i u određenoj društvenoj sredini mogu naći na višem stupnju frekvencije. To naročito vredi za razne stručne izraze, koji se u svojoj stručnjačkoj sredini neobično često ponavljaju. A domaća sredina je, u stvari, jedna specijalna stručna sredina za lična imena, kod kojih su redukcije i patološke promene glasova gotovo normalne. Kako nema ni najužeg govornog kruga koji ne bi imao ma kakvu stručnost i na taj način stvarao glavni preduslov za redukciju glasovnih celina, njihovu visoku frekvenciju, jasno je da se sve vrste glasovnih celina leksičke, morfološke i sintagmatičke, mogu pojaviti makar i za momenat u redukovanom izdanju. O prijemu tog skraćenog izdanja u širu jezičku zajednicu odlučuju razni faktori, od kojih su izgleda najvažniji društveni prestiž početnog kruga i upotrebljivost skraćenog novog izraza. Ova upotrebljivost pojačana je za prvo vreme jasnom i određenom vezom sa prvobitnim potpunim oblikom, koji ostaje na snazi i onda kad se skraćeni izraz već udomaćio i stekao sva građanska prava u jezičkoj zajednici. Ali se ne retko događa da glasovni arhitip iščezne vremenom sasvim iz upotrebe, te ga zamene skraćene glasovne varijante.

Kako je redukcija najčešća u oblasti rečnika, jasno je zašto pri etimološkim i semantičkim studijama naročitu pažnju treba pokloniti redukciji čestih i obimnih glasovnih izraza. Primeri kao *tram* mesto *tramway* i *Trambahn*, *Lager* za *Lagerbier* i fr. *sansfiliste* pokazuju

to u dovoljnoj meri. Ali i sintaksičke i morfološke studije treba uvek da uzimaju u obzir redukcije čestih glasovnih celina, jer se mnoge tvorevine u njihovim oblastima mogu objasniti tek onda ako se uspešno pronađe prvobitni izraz sa potpunim semantomom. Sintaksičke elipse i nisu ništa drugo nego redukcije čestih i po pravilu obimnih sintagmatskih glasovnih izraza. To je ubedljivo pokazao P. Kretschmer svojom analizom upitnih rečenica.

M. Budimir

О реченичном акценту у каставском говору¹⁾

(Свршетак)

4.

Познато је да у чакавском дијалекту често речи губе свој акценат, постају у даном реченичном такту енклитичне (исп. код мене, Замѣтки стр. 27). То налазимо често и код Дукића: код њега постају речи и проклитичне и енклитичне, тако да од њихових акцената ништа не остаје (у новљанском говору дужине се ипак осећају). И овде се види још једном силно повођење овога говора за реченичним акцентом; али све те особине су само фонетске варијанте — бар засада —, јер све те речи у свести оних што говоре имају увек све своје акценатске особине.

Gospodin Bôg, NDG 13₁₄ — *Zvanka i Tôma* MD 68₁₀ — *sprsti prebirâl* NDG 10₁₉ — *ura ni već túklà* NDG 11₉ — *i oče zapirâl*; NDG 10_{20, 21} *oko zaléla* NDG 9₂₉ — *bôžji glas*; NDG 10₈₆ — *s tē kući vanka*. MD 70₁₈ — *drágemu Bogu* MD 69₂₅ — *na domaće grobišće* NDG 11₁₆, *domaće dūši* NDG 10₅, исп. на истом месту: *domáće zemlji* — *dobar i mîl*, NDG 12₁₀ — *malo spoglèdat* NDG 9₂₀ — *jedan ánjël* NDG 12₉ — *sàki kàmik i saki kâp* NDG 7₆₋₇ *saki dân* NDG 8₂₈ — *svoj krâj*, NDG 9₂₂ — *a nikad ni za mîtô* MD 68₃ — *vavek zdrāv* NDG 10₈ *vavek želél*, NDG 11₁₇ *vavek pítâl*, NGD 5₂₅, исп. *vāvèk* NDG 10₂₉ 10₃₀.

Ово је врло значајна и врло интересантна особина свих чакавских говора. Ја сматрам да се она налази у вези са говорном мелодијом у повезаним реченицама. Овде се у овим текстовима она налази у вези са мелодијом (ја је разликујем од ритмике) читања стихова коју је применио Дукић у овим својим песмама. Али се види како та мелодија суверено влада односима речи, ставља

¹⁾ Исп. ЈФ XIV, стр. 151—159.

